

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Katedra za antropologiju
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

Diplomski rad

Tema: Promatranje sa sudjelovanjem i insajderska perspektiva istraživanja nasilja. Kritički pregled metodoloških pristupa i srodnih etičkih i epistemoloških problema

Mentor:
dr.sc. Sanja Potkonjak

Autor:
Ivan Stančec

Zagreb, veljača 2016.

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Promatranje sa sudjelovanjem i insajderska perspektiva istraživanja nasilja. Kritički pregled metodoloških pristupa i srodnih etičkih i epistemoloških problema“ izradio potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice dr.sc. Sanje Potkonjak. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

SADRŽAJ

UVOD	1
1. RAZLIKE PRISTUPA	5
2. PROBLEM ZNANSTVENOG KREDIBILITETA	12
2.1. Pisanje o vlastitim traumama.....	16
ZAKLJUČAK	18
LITERATURA.....	19

UVOD

Cilj ovog rada je pregled i analiza problema, teorija i metodologija korištenih u dvama različitim pristupima prikupljanju podataka u istraživanjima nasilja. Usporedbom dva različita pristupa terenskom istraživanju, insajderskog i autsajderskog, analizirati ću različite perspektive studija nasilja, njihove prednosti, probleme i emske i etske pristupe u traumatičnim i politički problematičnim istraživanjima. Danas se vode mnoge diskusije o ulozi terenskih istraživanja u etnologiji. Postmodernizam je u humanističkim znanostima doveo do propitivanja mogućnosti istraživača da prikupe, opišu i interpretiraju podatke kao i teorijske, metodološke i literarne podloge njihovih istraživanja i u konačnici, izlaganja svojih saznanja. Istraživanja nasilja su osobito osjetljiva problematika zbog svog potencijalno snažnog, prije svega emocionalnog utjecaja na istraživača i istraživanog. Kako bih što bolje proučio specifičnosti uloge istraživača u terenskom istraživanju odlučio sam se koncentrirati na proučavanje ratnih etnografija. Ovim radom ću analizirati tekstove ratnih antropologa i etnografa zbog specifično širokog raspona tema nasilja s kojima se susreću i koje istražuju u svojim radovima - političko nasilje, kao i ono psihološko, fizičko, socijalno, kulturno, ekonomsko, itd. te, stoga, mogu pružiti širok pogled na problematiku istraživača na terenu. Kao primjer insajderskog pristupa sam odlučio koristiti radove hrvatske ratne etnografije pisane u razdoblju Domovinskog rata u Hrvatskoj (1991.-1995. godine) dok sam kao autsajdere uzeo primjere etnografa koji su odlazili na terenska istraživanja izvan matične domovine, odnosno, izvan kulture koju intrinzično poznaju i zajednice s kojom su intimno povezani življenim iskustvom. Smatram kako je u oba slučaja riječ o metodologiji sudjelovanja s promatranjem, no kako je njihova razlika u iskustvenoj i kontekstualnoj cjelini znanja obzirom na insajdersku i autsajdersku poziciju istraživača. Smatram kako insajderi temelje svoje interpretacije istraživanih fenomena u određenoj mjeri na sveukupnom življenom iskustvu terena i intrinzičnom poznavanju istraživane zajednice te društvene, kulturne i političke situacije kojom su i sami sudionici kroz duže vremensko razdoblje. S druge strane, autsajderi se hvataju u koštac s metodološkim i teorijskim problemima pristupanja terenu za koji nemaju izgrađenu intrinzičnu strukturu prepoznavanja i tumačenja kodova i fenomena s kojima se susreću već njihov istraživački aparat ovisi o prvenstveno prenesenim tuđim iskustvima translahiranim kroz njihov vlastiti, možda kulturno i mentalno drugačiji, diskurs. Specifičnosti obje pozicije se očituju u teorijama, metodologijama, pristupima, primjerima i problematikama koje istraživači odabiru u svojim radovima, ali i u prijedporima oko znanstvene opravdanosti pristupa jedne ili druge strane. Polemika proizlazi,

prije svega, iz moguće subjektivnosti insajdera nasuprot pretpostavljenoj objektivnosti autsajdera.

Istraživačko iskustvo se oblikuje kroz prizmu vlastitih istraživačevih saznanja i interpretacija nastalih u određenim subjektivnim okolnostima (društvenim, kulturnim) te je stoga pisanje o drugima na određen način pisanje o istraživaču samom: "razgovor među pojedincima i kulturama jedino je moguć unutar konteksta oblikovanih i uvjetovanih povijesnim, kulturološkim i političkim odnosima i (samo parcijalno diskurzivnim) društvenim praksama koje ih sačinjavaju." (Rabinow 1992: 122) Ako razmatranje proširimo na tezu kako je:

"svaka izjava interpretacija, kao i da je svako pozivanje na tekst ili činjenicu samo po sebi temeljeno na interpretaciji; te su interpretacije stvar zajednice, one nisu subjektivnog (ili individualnog) tipa - to jest, značenja su kulturno i društveno prihvatljiva, ona nisu stvorena *ex nihilo* od strane jednog interpretatora. Napokon, sve interpretacije moguće su jedino na osnovi drugih interpretacija, čija pravila potvrđuju dok obećavaju njihovo negiranje." (Rabinow 1992: 131)

dolazimo do zaključka kako su etnografski i antropološki radovi nastali na temelju promatranja čija su gledišta djelomično već otprije postavljena u umu istraživača s obzirom na društvenu, kulturnu i znanstvenu podlogu njegovog osobnog i stručnog razvitka. Značenja jesu kulturno postavljena, ali su njihova tumačenja odraz samog istraživača.

Možda je to najizraženije kada se istraživanja bave višeslojnim i izrazito intimnim stranama ljudskog iskustva poput fizičkog ili psihološkog nasilja. Izloženost nasilju jest izloženost drugačijem poretku stvarnosti od onog kojem je istraživač naviknut i koji na njega može utjecati na nepredvidljive načine:

"Iako su neki antropolozi promišljeno pisali o svojim iskustvima sa sukobima tijekom terenskih istraživanja, malo je spomena dano tome na koji način realnost življenog iskustva nasilja utječe na ili je izbačeno iz antropološke teorije, metode, etike i teksta. Kako nastavljamo vršiti istraživanja u sve više neprijateljskim i opasnim regijama, vrlo realna mogućnost naše viktimizacije na terenu predstavlja nam izazov ne samo praktičnostima osobne sigurnosti već i etnografskim metodama i etikama koje prilagođavamo za uporabu u kulturama u kojima su uobičajeni međudodnosi i društvene institucije zasjenjeni nemirom, nestabilnošću i strahom. Izloženost čak i represiji i maltretiranju niskog intenziteta može tijekom trajanja istraživanja negativno utjecati na naše pristupanje terenu i na način na koji interpretiramo društvene fenomene." (Kovats-Bernat 2002:208)

Kada istraživači pristupaju istraživanjima nasilja ujedno se pokušavaju zaštititi od traume, psihičke i fizičke boli. Prvenstveno instinktivno reagiraju na situaciju i tada razvijaju

načine i metodologije prema kojima se vode u svojim znanstvenim analizama. Mogu li znanstvenici reagirati na takav način i ostati znanstveno "ispravni" u svojim istraživanjima, opažanjima i interpretacijama? S druge strane ako istraživači pišu o vlastitim iskustvima nasilja, mogu li kao prijatelji ili članovi obitelji žrtava ostati znanstveno objektivni s obzirom na vlastitu odgovornost prema znanstvenoj zajednici, kazivačima i široj publici? Mogu li oni, kao posredne ili neposredne žrtve nasilja u isto vrijeme ostati profesionalni i temeljiti svoje zaključke na znanstvenim principima?

Također, postavlja se pitanje involviranosti istraživača u zbivanja na samom terenu. Naime, znanstvena objektivnost metode promatranja sa sudjelovanjem propitkivana je i u istraživanjima manje emotivnih tema, odnosno u onome što bismo smatrali mirnodopskim, svakodnevnim ili "uobičajenim" uvjetima:

"da je uloga 'čistog promatrača' samo jedna idealna kategorija, dakle neizvodiva je u praktičnom radu na terenskom istraživanju. Promatrač mora na ovaj ili onaj način djelovati na situaciju, to znači da u njoj nužno i sudjeluje" (Tadej 1983: 83)

Na koji način etnograf treba postupati u situaciji u kojoj je u jedinstvenoj poziciji prenijeti svoja i tuđa iskustva čija bi namjerni ili nenamjerni rezultat mogao biti doprinos nečijoj agendi? Pripadnost različitim zajednicama (etničkim, kulturnim, društvenim, znanstvenim, itd.) potencijalno utječe na znanstvenika i njegove pristupe problematikama kojima se bavi. U ratnim i nasilnim situacijama znanstveni tekstovi ne mogu ostati potpuno po strani, neovisni od događanja, već su tijekom pisanja autori prisiljeni prikloniti se jednoj strani sukoba - pisanje i interpretiranje događaja, bilo sa strane identificirane kao žrtve ili one druge, agresora, nužno će voditi politizaciji terena. Znanstveni tekstovi koji se bave nasiljem nastoje široj znanstvenoj, ali i ostaloj javnosti opisati konflikt s kojim ne moraju nužno biti intimno povezani niti поблиže upoznati s njegovim društveno-političkim smjernicama i slojevitim uzrocima. Na taj način etnografske interpretacije mogu pridonjeti slici sukoba u širim okvirima te ostaju dijelom terena dugo nakon objave tekstova.

Pri ulasku u područja sukoba antropolozi su u većini slučajeva dobro pripremljeni - znaju gdje, kada i kome imaju pristup. Ovdje dolazi do razlikovanja etnografa insajdera i autsajdera. Naime, stranim etnografima se, kako ću objasniti u daljnjem tekstu, tada pruža mogućnost mnogo šireg raspona istraživanja, ali i pristup mjestima, ljudima i događajima koji bi mogli ostati izvan dohvata domaćim istraživačima. Istraživačima koji ne pripadaju nijednoj od sukobljenih strana se pruža mogućnost pristupa svakoj od strana bez stigme pripadnosti

koja potencijalno može biti protumačena kao pristrana, već sami mogu definirati svoju pozicioniranost. Na taj način autsajderima je pružena mogućnosti istraživanja i sudjelovanja u aspektima sukoba koji bi insajderu bili nedostupni ili zabranjeni (usp. Robben 2007). Sukob pretpostavlja zauzimanje strana. Insajderski istraživači su priklanjanjem, odnosno pripadnošću jednoj od sukobljenih strana s obzirom na svoj etnicitet, religiju ili rasu potencijalno onemogućeni zahvatiti sukob kao cjelinu, s više gledišta.

Postmodernizam u antropologiji dekonstruira osobu znanstvenika, točnije propitkuje poimanje objektivnosti u humanističkim znanostima. Pisanje o pojedinom djeliću kulture počinje se shvaćati i kao istovremena konstrukcija istog, odnosno pojavljuje se mišljenje kako se realnost istraživačkog terena konstruira pokušajem njegovog dohvaćanja. Proces pisanja istraživačkog teksta podrazumijeva selekciju prikupljene građe, čime istraživač sam stvara narativ. U slučaju insajderskih istraživanja, zbog specifične pozicije istraživača kao istovremeno žrtve¹ i interpretatora trenutne kulturne i društvene realnosti, može doći do opušbi za neznanstvenost istraživanja - subjektivnost, korištenje vlastitog položaja u političke svrhe ili čak širenje propagande (usp. Povrzanović 1995). Je li takva pretpostavka točna? Može li žrtva biti znanstvenikom? Može li istraživač u vremenu transformacije vlastite svakodnevice i ustaljenog društvenog reda biti dovoljno znanstveno usmjeren i smiren kako bi mogao na zadovoljavajuć način uvidjeti, prepoznati i interpretirati vlastita i iskustva kazivača? Može li, s druge strane, autsajder ispravno prepoznati i analizirati problematiku i kulturne kodove zajednice (čija je svakodnevica izmjenjena) s kojom se hvata u koštac bez intrinzičnog poznavanja građe, odnosno iskustva življenja svog terena ili ga upravo taj odmak čini boljim u prepoznavanju i analizi problematike?

Struktura rada se temelji na usporedbama pozicija i specifičnosti problema na koje istraživači nailaze s obzirom na svoje pristupe terenu i problematici. S jedne strane insajderski istraživači koji su uronjeni u svakodnevicu svog istraživanja te intimno vezani uz zajednicu koju proučavaju te čija su razmatranja uvelike određena suočavanjem s pomirenjem pozicija znanstvenika i žrtve te s druge strane autsajdera koji terenu pretpostavljeno ili deklarativno pristupaju s osobnim i znanstvenim odmakom kao, prije svega, promatrači. U poglavlju naslovljenom „Razlike pristupa“ razmatram problematiku pristupanja terenskom radu i temi nasilja s obzirom na poziciju istraživača insajdera i autsajdera što nadograđujem u poglavlju

¹ U osobnom, ali i širem društvenom smislu kao članu traumatizirane ili ugrožene zajednice.

naslovljenom „Problem znanstvenog kredibiliteta“ s obzirom na kritike pripisivane ovim dvama pristupima.

1. RAZLIKE PRISTUPA

Problemi istraživanja nasilja uključuju selekciju etnoloških vještina kakvima ih zapaža Marc Auge - etnolog današnjice treba predmetu svog istraživanja pristupiti holistički, svjestan mnogostrukih slojeva istraživane svakodnevice koji pred znanstvenu zajednicu postavljaju niz očekivanja - a između ostalog i pozitivistički odmak od materije, preciznu ili nepristranu analizu koja će prije svega objektivno prikazati njihovu specifičnu situaciju:

"Često slušamo (a i sam je Levi-Strauss nekoliko puta opetovao) da bi svijet današnjice bio pogodan predmet etnoloških promatranja kada bismo samo bili u stanju izdvojiti promatračke cjeline koje naše istraživačke metode mogu svladati. [...] Terenski etnolog od samog početka nastupa kao društveni geodet, mjernik, komparatist u malome: pokušava sklepati znakovit svijet i prema potrebi brzopotezno istražuje međusvjetove ili se poput povjesničara obraća upotrebljivim dokumentima. [...] naime, ovdje zapravo nije riječ o odabiru statistički reprezentativnih uzoraka, nego treba utvrditi da li nešto vrijedi za jedan rod, selo, itd. vrijedi i za druge ili ne" (Auge 2001: 17-18)

Promatranje sa sudjelovanjem podrazumijeva uranjanje u življenu stvarnost fenomena koje proučavamo i naknadno prepričavanje i interpretiranje naših saznanja drugima:

" 'Promatranje sa sudjelovanjem' služi kao kratica za neprestano suočavanje intrinzičnosti i ekstrinzičnosti događaja: s jedne strane empatičkog shvaćanja specifičnih događaja i gesta, s druge strane udaljavanja kako bi se ta značenja smjestila u šire kontekste. Pojedinačni događaji stoga dobivaju dublje ili šire značenje, strukturalna pravila, i tako dalje. Doslovno shvaćeno, promatranje sa sudjelovanjem je paradoksalna, varljiva formula, ali može biti ozbiljno shvaćena ako ju u hermeneutičkom smislu redefiniramo kao dijalektiku iskustva i interpretacije"² (Clifford 2007: 483)

Kao sudionici i promatrači, istraživači ulaze na teren tražeći informacije, pretežito radi potvrde hipoteza i pretpostavki koje su u većini slučajeva unaprijed stvorili. Pri pripremama saznavaju gdje naći potrebne informacije (s obzirom na financijske i sigurnosne osnove). Izlazak na teren, pogotovo ako se radi o terenskom istraživanju, geografski dalekom od samog mjesta stanovanja etnografa, je u većini slučajeva unaprijed detaljno isplaniran, često skup i ograničen s obzirom na birokratske probleme te privatne i profesionalne uvjete. Promatranje sa sudjelovanjem podrazumijeva uranjanje u već postojeću situaciju i planiranje

² Sve citate na engleskom tekstu u radu je preveo autor.

za moguće izmijenjene okolnosti (nedostupnost kazivača ili mjesta istraživanja i sl.). Unatoč tome, uvijek se mogu dogoditi nepredviđene situacije i problemi (usp. De Vita 1992). Istraživači insajderi se u slučaju sukoba često mogu naći u situaciji na koju ne mogu utjecati i za koju se nisu mogli pripremiti te traže načine na koji se nositi s novonastalom stvarnošću. Propituju svoju vlastitu poziciju i ulogu u događajima. U vremenu velikih društvenih previranja poput ratnih sukoba, kulturna i društvena istraživanja važna su kako za razumijevanje procesa koji se zbivaju tijekom samih događaja tako i za planiranje i poduzimanje nužnih koraka na širem političkom i društvenom planu u svrhu što efikasnije tranzicije kulturne, društvene, ekonomske i političke realnosti nakon tih događaja. Analize poslijeratnih kulturnih procesa se bave posljedicama i simptomima novog društvenog reda, dok bi humanistička istraživanja vršena tijekom samog sukoba trebala težiti razumijevanju kulturnih i društvenih promjena i novonastalih situacija u cilju bolje organizacije, suočavanja, zacijeljivanja i stabilizacije stanja nakon sukoba. Ovdje dolazi na vidjelo individualnost svakog pojedinog slučaja imajući u vidu karakterističnosti kulture i zajednice i koju promatramo. Mnogi antropološki radovi, insajderski i autsajderski, se bave situacijama do kojih dolazi izjednačavanjem i univerzalizacijom pristupa humanitarnoj pomoći, izbjeglicama i stradalima. Pritom se postupci i rješenja koja su možda izvrsno djelovala na jednom mjestu mogu nekritički preslikati u idućim slučajevima što dovodi do otežavanja pomoći i nastanka problema, kako za izbjeglice tako i za humanitarne djelatnike³ (npr. Ritig-Beljak 2000; Stubbs 1996; Harrell-Bond 1996; Martić-Biončina 1996; Petronoti 1996). Upravo insajderska pozicija istraživača zbog svojeg intrinzičnog poznavanja kulture i društva u pitanju, ali i svoje pozicioniranosti u zajednici može pripomoći pri razumijevanju ovih problema. Stoga hrvatska etnologinja Zorica Vitez ističe kako se i tijekom Domovinskog rata u Hrvatskoj u znanstvenoj zajednici javlja potreba za okretanjem istraživanju i djelovanju na polju izbjeglištva i humanitarne pomoći:

„Razgranale su se različite djelatnosti usmjerene ublažavanju ratnih posljedica i pružanju pomoći stradalnicima, brojne humanitarne akcije, ali i mnogi pokušaji sagledavanja i razumijevanja problematike stradanja. Među ovim posljednjima nalaze se i istraživanja društvenih znanosti, djelomice usmjerena i primjeni svojih rezultata, prvenstveno povećanju učinkovitosti pomoći“ (Vitez 1996: 286)

Međutim, unutar znanstvene zajednice javljaju se i oprečna mišljenja o ulozi insajderskih antropoloških istraživanja rata i nasilja. Naglašeno je da za domaće etnologe i

³ Primjerice integracije izbjeglica u zajednicu koja ih je primila, neprimjerene zdravstvene skrbi ili donirane hrane koja je neprimjerena za izbjeglice jer nisu s njom upoznati ili ju ne znaju pripremati.

antropologe ne smiju postojati zabranjene teme već im upravo kompleksnost njihovog položaja kao insajdera može pružiti drugačiji uvid u novonastalu situaciju:

„Iako je ovo polje istraživanja [izbjeglištvo] toliko plodno za antropološko proučavanje i pronicljivo učenje o toliko važnih problema, ne bi se trebalo očekivati, za razliku od sociologije ili psihologije, pružanje praktičnih rješenja specifičnih problema. Antropolog/etnolog nije stvarno osposobljen igrati „le role du conseiller du prince“; njegova je uloga više bivanje „le fou du roi“ . Ako on/ona ne može spremno pružiti praktičnu ekspertizu u određenim slučajevima, on/ona, student mita i simbola, više nego nadoknađuje taj manjak svojom mogućnosti da razotkrije mitove i moć koje leže u autoritetu. [...] Stoga nema nikakvog razloga da se etnolozi osjećaju „bespomoćnima“ jer oni nisu – osim u nekoliko slučajeva – bili konzultirani u stvaranju i provođenju nacionalne(nacionalističke) propagande, niti aktivno sudjelovali kao „primjenjeni etnolozi“ u rješavanju trenutnih problema. Njihova „moć“ zapravo počiva upravo u toj odsutnosti.“ (Prošić, Dvornić 1996:135)

Za razliku od outsajdera koje i sama istraživana zajednica promatra kao objektivne, insajderi se na terenu mogu susresti s vrlo neposrednim zahtjevima zajednice koju su istraživali, odnosno zahtjeve koje je zajednica imala već u samom trajanju istraživanja, a koje je očekivala da će istraživač prenjeti "na ispravan način" (Čapo Žmegač 2006: 219) Ono što odlikuje etnografska istraživanja sukoba jest važnost povratne veze između istraživača i istraživanog.⁴ Osoba istraživača ne postoji u vakuumu već i njegova pripadnost nekoj zajednici nosi određene implikacije za one koje istražuje:

"Uloga promatrača-sudionika tijekom revolucionarnih zbivanja posjeduje specijalnu dinamiku. Samim svojim prisustvom, ugrožavajući postojeću strukturu uloga i lebdeći nad sukobom identiteta, postala sam instrumentom u istraživanju. Napadi usmjereni protiv mene dali su mi podatke o 'unutarnjim sukobima' ljudi koji su iskusili 'svojim vlastitim tijelima' prisutnost Sjedinjenih Američkih Država i preziranih agenata CIA-e. Razmatrajući svoju ulogu u zajednici shvatila sam da CIA-in agent nije potpuno drugačiji od vještice u majanskoj zajednici. Razlika je bila da, iako sam prezirala aktivnosti agenata CIA-e moje vlastite države, osjećala sam se indiferentno o vješticama u drugim državama i makar sam postala metom optužbi u Boliviji moja kulturna udaljenost me zaštitila od lova na vještice u majanskoj zajednici. Ovaj slom moje pažljivo kultivirane pozicije 'kulturnog relativista' me natjerala na shvaćanje da se ona temelji na kolonizatorskom stavu. Nisam osuđivala institucije vještičarenja jer sam se od njih osjećala odvojenom i zaštićenom. U Boliviji više nisam mogla zadržati takav stav jer smo CIA-ini agenti i ja bili dio istog povijesnog kontinuuma. Dublje sam shvatila implikacije Marquetovog (1964) odbacivanja znanstvenog stava impersonalne objektivnosti kao neprimjerene za vrstu istraživanja u kojima smo mi, samim svojim prisustvom, instrumenti tog

⁴ Takva iskustva s terena poprilično su univerzalnog tipa kad je riječ o insajderskom istraživanju. Detaljnije pročitati u ČAPO ŽMEGAČ, Jasna; GULIN ZRNIC, Valentina; ŠANTEK, Goran-Pavel, ur. 2006: *Etnologija bliskoga, Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk

istraživanja. Svijet više nije naš laboratorij, kao što je primjetio Beerman (1971: 100), već zajednica u kojoj smo mi sudionici zajedno s našim kazivačima." (Nash 2007: 233)

Etnografi prevode kulturne kodove kroz prizmu svojih vlastitih stavova stečenih tijekom života, obrazovanja i razumijevanja svog polja istraživanja (Narayan 1993). Pokušavaju interpretirati pojmove i iskustva⁵ koji su katkada izazov i njima samima, te prenijeti ih kroz znanstveni diskurs svojoj publici. Američki antropolog George E. Marcus primjećuje kako pri antropološkim analizama može do određenog problema pri translaciji iskustava:

"Kulturna translacija, što etnografija jest, nikada u potpunosti ne asimilira razlike. Pri svakom pokušaju interpretacije ili objašnjenja drugog kulturnog subjekta višak razlike uvijek postoji, djelomično stvoren procesom same etnografske komunikacije. [...] Kultura kao objekt etnografije je utvrđena na stanovištu kako se razlike drugih mogu u potpunosti *konzimirati*, to jest, asimilirati teoriji i opisu razbijanjem šifre strukture, boljom translacijom, i tako dalje. [...] razlika se nikada ne može u potpunosti konzimirati, savladati, iskusiti i stoga bilo koja interpretativna okosnica mora ostati djelomično neriješena u ozbiljnijem obliku nego što je to inače postavljeno kao pitanje 'bontona' pri interpretaciji" (Marcus 1998: 186)

Ista metodološka problematika se može primjeniti i na istraživanja nasilja - empatija i poznavanje problematike katkada nisu dovoljni za potpuno razumijevanje razmišljanja, naracija i postupaka, kako onih nad kojima je izvršeno nasilje, tako i onih koji su to nasilje vršili. Nasilje je traumatično na svim razinama, i psihološki i fizički, a oni koji ga dožive se suočavaju s mijenom svoje dotadašnje realnosti s kojom su bili upoznati i u kojoj su mogli djelovati dotadašnjom ustaljenom spoznajnom aparaturom. Tada bivaju prisiljeni stvarati nove načine snalaženja u novonastalim situacijama⁶. Iako istraživač insajder (katkada, i do određene granice) ima početnu prednost zbog svog intrinzičnog i instinktivnog znanja i moći

⁵ Utoliko što pojedinačna iskustva (emocije, saznanja, itd.) ne mogu biti potpuno istovjetna drugima već su individualna od osobe do osobe

⁶ „Mnogo je bilo prizora, riječi i doživljaja zbog kojih se moglo zanimati. Šutnja je, uostalom, najiskreniji odgovor na šok. Zbog „brbljavog“ karaktera zločina koji je bio na djelu i njegove sklonosti anonimiziranju svojih posljedica i preokretanju očiglednosti, neke šutnje postaju, međutim, opasne i omrzute. Između gotovo fiziološke zanimjelosti s jedne, i obaveze da se govori s druge strane, naši prilozi se, dakle, predstavljaju pod povlaštenom oznakom odluke.

Prvu stranu ovog kontroverznog imperativa izbjegli smo psihološkim mehanizmom koji dijelimo s tisućama ljudi – prevladavanjem šoka kroz individualno suočavanje s neindividualiziranom namjerom smrti. [...] Ima neke oholosti, neznanja i svakodnevnih tuposti u tome što čovjek misli da je biti živ nešto sasvim normalno. [...] Uranjali smo u kunderovsku *einmal ist keimnal* logiku distanciranja od događaja vlastitog života. U jednosmjernu povijest smo prestali vjerovati, a prema sadašnjosti smo se odnosili nekako posjednički, uvjereni da smo sposobni demitologizirati svije(s)t. Načinili smo svoj Muzej Stereotipa u koji smo rijetko zalazili zbog ugodno škakljive ironije koja navire kad ste izvana.

A onda smo, „osvješteni smrću“, kako kaže jedan dokumentarist osječke ratne kulturne scene, morali ponovno na djevičanski put.“ (Čale Feldman, Prica, Senjković 1992: 46-47)

prepoznavanja jezika, kulturnih kodova i sl., to ne znači da može interpretirati situacije koje proučava imalo bolje od drugih⁷. Njegovo poznavanje terena samo ukazuje na to da je potencijalno bolje osposobljen prevoditi kulturne kodove, iskustva i emocije u znanstveni tekst te da predstavlja drugačiji medij za istraživanje od kazivača laika.

Jednako tako, kod autsajdera ni višegodišnje iskustvo istraživanja nasilja ili rata ne mora biti dovoljno da istraživač bude u potpunosti pripremljen za istraživanje svakog novog terena - metodologije i teme su specifične s obzirom na svaki pojedinačni sukob zbog kulturnih, društvenih, povijesnih i političkih razlika koje ga prožimaju. Svaki novi teren predstavlja novu kulturnu realnost u kojoj istraživač mora iznova dešifrirati kulturne kodove i pozivati se kako na prethodna iskustva tako i na vlastiti sustav značenja.

Pri samom pisanju tekstova jedan od pristupa kojima se istraživači pogođeni temama vlastitih istraživanja mogu poslužiti kako bi svom znanstvenom tekstu dali znanstveni legitimitet je tzv. gusti opis. U njemu daju detaljan opis opažanja kako bi se objasnio širi kontekst događanja, no kod traumatičnih događaja nužna je i kombinacija autoetnografije i autorefleksivnosti kako bi se dobio što veći uvid u mentalne procese ključne za razumijevanje njihovih polazišnih točaka i interpretaciju stresnih situacija te usustavilo razgraničenje njihovih znanstvenih i osobnih pozicija:

„Činjenica da se upravo ovakav „eminentno zbiljni“ trenutak probio izvan granica lokalnosti prepoznavanjem njegove postmodernističke šifre (Čale Feldman, 1995. Bennet, 1995a, 1995a), ipak nije dug neke dobro odmjerene prosudbe *diskurzivnog tržišta*, prije nužde domaćeg etnografa da, fragmentarizacijom i metaforizacijom vlastita iskustva, stvori kakav-takav analitički okvir ratne svakodnevice. [...] U *etnografiji rata* tvorba i ozakonjenje glasa domaćeg etnografa prestaje biti teoretsko pitanje. Upućenoj u ton obraćanja, potragu za dijalogom i *prelaženje granica* njezin karakter u cijelosti prerasta u interpretativni, značenja i poruke ovisnih od tipova mahom političkih čitanja.“ (Prica 2001: 219-220)

Fragmentarizacija i metaforizacija vlastita iskustva je nužna kako bi se ogradili od mogućih optužbi za pristranost i moguću neznanstvenost podastrijelih analiza i interpretacija. Oni koji se bave proučavanjem nasilja pišu o nekim od temeljnih polazišta ljudskog iskustva -

⁷ Katkada i zbog teorijske i metodološke nepripremljenosti za suočavanje s problematikama s kojima do tada nisu bili upoznati:

„[...] etnologija devedestih će se uskoro naći zatečenom i pred zahtjevom za tumačenjem ratnog sukoba koje bi se, u skladu s općim očekivanjima, moralo glatko izvesti iz neke specifične „etnološke supstancije“.“ Ipak, etnologija je posve nespremna dočekala nacionalne/etničke sukobe; naša se znanost naprosto time nije bavila (iz razgovora s Dunjom Rihtman Augustin, Muraj 1996:25). Ovo će, međutim, biti poticajem za definiciju i pobrojavanje svih prešućenih mjesta njezinog razvoja, kao druge strane identiteta one *etnologije socijalizma* koja je dug profesionalnoj neovisnosti djelomično platila vlastitom neostvarenošću.“ (Prica 2001: 218)

empatiji (ili njenom nedostatku), strahu, čežnji, boli, identitetu. Takvi djelići ljudskog iskustva se teško prevode u znanstveni diskurs, odnosno, potrebne su određene drugačije metode pisanja: "često koristimo različite metode [pisanja] kako bismo polučili različite načine čitanja i reakcija na naše tekstove" (Van Maanen 1998). Mnogostrukost značenja etnografija je vidljiva i u njihovoj vrijednosti kao zapisa o vremenu i specifičnim okolnostima u kojima se autor i njegova zajednica nalaze⁸. Insajder se nalazi u jedinstvenoj poziciji istražiti vlastitu pozicioniranost u zajednici – prednost, ograničenja, obveze, zadatke i izazove s kojima se susreće kao znanstvenik u doba krize. Takve analize su vrijedne zbog mogućnosti suočavanja, seciranja i interpretiranja metodoloških, teoretskih i etičkih postulata struke važnih za daljnji razvoj polja, ali i zbog jedinstvene prilike za opažanjem i prevođenjem kako svojih, tako i tuđih iskustava⁹ na najneposredniji način. Ono što istraživači prezentiraju u svojim radovima su tuđe priče i iskustva, no pristupanje osobnim iskustvima na terenu vrijedan je doprinos etnografskoj građi. Analiza tih iskustava, vlastitih sjećanja i osjećaja može donijeti drugačije uvide od onih dobivenih iz „druge ruke“ preko kazivača ili iz drugih izvora. Znanstveni diskurs u takvim se situacijama može omekšati ili personalizirati pribjegavanjem literarizaciji teksta kako bi se izbjegla suhoparnost ili čak možda netočnost navođenja i analiza pri suočavanju s ovakvim teško dohvatljivim pojmovima i temama:

„Čitanje radova kritičkih američkih kulturnih antropologa može nas u prvi čas obradovati velikom autorskom slobodom koju zagovaraju, no radi se o slobodi odabira i odgovornosti za učinjeno. Nakon većeg broja tekstova autora citiranih u ovome radu postaje jasno da se radi o opasno zavodljivoj slobodi, o teškoj slobodi odgovornosti, o preispitivanju sebe, a od pitanja "vrijedi li uopće išta od onoga što sam napisala" pa do pitanja o smislu pisanja samog, put je kratak.

Jedan od pokušaja odgovora na ovu novu, zdravu, no opterećujuću nesigurnost, jest prožimanje antropološkog literarnim: individualizacija teksta i transparentno autorstvo u umjetničkom pravcu. Oblik, žanr i izražajna sredstva postaju veoma važni.

Drugi pokušaj odgovora na nesigurnost kreće u pravcu neposrednog društvenog angažiranja, sudjelovanja u životu onih o kojima pišemo, dakle u pravcu koji etnologa udaljava od danas prihvaćene definicije znanstvenog rada. No bez obzira radi li se o [...] esteskom ili reduktivno pragmatičnom odgovoru, problem pomirenja ideologije i vlastitih želja s teorijom, ostaje u temelju svih naših nastojanja i uvijek ga može poljuljati“ (Povrzanović 1992a: 63-64).

⁸ U slučaju da sam autor objasni i prikaže situaciju kojoj je sudionik, kao i svoju vlastitu poziciju koja ga je nagnala na pisanje teksta.

⁹ Štoviše, dijeljeno iskustvo istraživača s iskustvima kazivača može doprinjeti boljem razumijevanju materije, lakšem ulasku u teren i, s druge strane, translaciji kulturnih kodova u znanstveni diskurs.

Pri čitanju tekstova insajderskih ratnih etnografa bi uvijek trebala postojati zdrava doza skepse zbog njihove moguće pristranosti, no to nužno ne dovodi u pitanje istinitost i iskrenost njihovih saznanja:

„Pri pisanju o ratu u vlastitome okružju, laviranje između bestrasne analize i ispisivanja svojih i tuđih emocija možda je danak vremenu, no možda je i dobrodošao poticaj za neku vrstu *eksperimentalnog pisanja*. Osobni iskazi koji 'obuhvaćaju niz veza između etnografskog autoriteta, osobnog iskustva i, znanosti i originalnosti iskaza' (Pratt, 1986:29) mogu izazvati sumnju u znanstvenost teksta. No, pisanje protiv određene akademske tradicije [...] vrsta je kritike kulture u kojoj i za koju pišemo. Eksperiment ne mora uvijek i uspjeti, ali zadovoljava suvremeni zahtjev da ga kritičar osobno odredi spram onoga što kritizira, te da ukaže na konkretnu alternativu“ (ibid. 73).

Oni prije svega, uostalom kao i drugi etnografi, pišu s obzirom na svoj rakurs te iznose svoj jedinstven pogled na problematiku i interpretiraju vlastitu subjektivnu stvarnost, što svakom ponaosob daje priliku da odluče hoće li mu s obzirom na prilike vjerovati ili ne, odnosno, hoće li "ukazati na konkretnu alternativu" (Jambrešić-Kirin 1995: 174). Problem nastaje u širim okvirima međuodnosa znanstvene i šire zajednice te poziciji znanstvenika u društvu. Jedinstvenost pozicije znanstvenika kao interpretatora društvene zbilje mu daje priliku da svoje stavove, odnosno stavove zajednice kojoj pripada prenese u diskurs. Taj diskurs može poslužiti kao opravdanje, objašnjenje ili rješenje koje istraživač sam smatra ispravnim bez obzira na prikupljenu građu, no takav postupak, unatoč čestim kritikama, nije intrizično vezan uz insajdersku perspektivu. Subjektivnost u tekstu s druge strane, posebice kroz postupke iznošenja vlastitih iskustava i razmatranja terena jedinstven je način da iskustva specifičnog terena budu ispričane kroz znanstveni kod. Iskustva kazivača s terena su neprocijenjiva, a iskustva stručnjaka koji mnogo izravnije mogu prenijeti svoja vlastita saznanja u znanstveni diskurs još i više.

2. PROBLEM ZNANSTVENOG KREDIBILITETA

Istraživanja nasilja su od samog ulaska u teren do završnog teksta etički sklizak teren za antropologe. Prije svega izloženost nasilju je stresna za istraživača makar on sam nije nužno u neposrednoj opasnosti. Koliko je moguće optimalno se pripremiti za teren u kojem dolazi do izlaganja bilo kojoj vrsti nasilja? Svjedočenje nasilnog događaja ili suočavanje sa žrtvama zasigurno ostavljaju trag. Promatranje sa sudjelovanjem u ovim slučajevima može značiti dolazak u blizak kontakt s različitim oblicima potencijalno iznimno stresnih i traumatičnih situacija, što zbog moguće fizičke ugroženosti samih istraživača, tako i pri (tijekom trajanja istraživanja) susretanju kazivača koji su u nezavidnim situacijama što može utjecati na znanstvenu perspektivu i prosudbu situacije. Ovdje se postavlja problem istraživačke odgovornosti i uloge znanstvenika na samom terenu. U takvim trenucima dolazi do ispreplitanja odgovornosti spram znanstvene zajednice s jedne strane, te odgovornosti spram istraživane zajednice i kazivača, odnosno do brisanja granica između tih dvaju entiteta. Pri brisanju tih granica stvara se privid kako se znanstvenik svjesno odriče pozicije pasivnog promatrača nauštrb pozicije aktivnog sudionika u istraživanoj zajednici. S druge strane, istraživana zajednica subjektivno poistovjećivanje može protumačiti kao transformaciju iz znanstvenog Drugog u "jednog od njih". Upravo je propitivanje subjektivnosti insajderskih istraživača glavni temelj kritika od strane znanstvene zajednice, što je u katkada dovodilo do poistovjećivanja insajderskih istraživača s kazivačima koje su koristili u svojim istraživanjima (*going native*) (Povrzanović 1995: 95).

Insajder kao istraživač svoje neposredne ratne zbilje ujedno je uhvaćen u mrežu očekivanja svoje zajednice - očekivanja o njemu ili njoj kao znanstveniku, kao članu obitelji, kao prijatelju, domoljubu, susjedu i tako dalje. Međutim, kao znanstvenik, on je u jedinstvenoj poziciji gdje svojim znanstvenim aparatom može, ili je primoran djelovati:

„Treba dakle, pisati. No što znači u našoj etnološkoj praksi još aktualan zahtjev za 'znanstvenim odmakom' od 'predmeta istraživanja', kad rat – čije smo na ovaj ili onaj način svi mi žrtve – još nije završen, kad smrt i ruševine u nama izazivaju strah i suze, bijes i prkos? Postoji li uopće mogućnost odabira, ili su svi naši odabiri unaprijed – institucionalno, politički, emocionalno – predodređeni? Nameće li nam identifikacija s napaćenim ljudima neke obaveze i dužnosti? Može li osjećaj dužnosti ugroziti znanstvenost naših nastojanja? Ne bi li bilo mudrije izvjesno vrijeme šutjeti, te se možda usredotočiti na poslijeratne kulturne procese?“ (Povrzanović 1992a: 65)

Jedna od mogućih smjernica je da se posluži svojom istraživačkom pozicijom kako bi omogućio da problemi njegove zajednice dobiju medijsku, znanstvenu ili političku pažnju iz

širih krugova kroz svoje medijske istupe i tekstove (bili oni znanstveni ili ne). Tada postoji mogućnost da će njegovo znanstveno djelovanje biti protumačeno kao neznanstveno, kao širenje propagande i neobjektivne, neznanstvene analize postojećeg stanja, posebice odabirom onih kazivanja koja imaju potencijal najsnažnije odjeknuti u domaćoj i stranoj publici. Dobar primjer takve kritike nalazimo u tekstu njemačke antropologinje Ine-Marie Greverus koja pozivajući se na Glenna Bowmana u svojoj kritici hrvatskih ratnih etnografija kaže:

"Navikli smo pristupati drugima s našom etnološko-humanitarnom dobrom voljom, kako bi se njihovi glasovi čuli - glasovi potlačenih i nijemih. I odjednom opažamo da više ne postoje nijemi. Njihove priče, osobito ako su priče o patnji, se pretvaraju u povijest. Domaći pisci i etnolozi, nacionalni političari i internacionalni kritičari i NVO (nevladine organizacije) svih vrsta konstruiraju "objektivnu" pisanu povijest događaja iz individualnih sudbina "izgubljenih života" (izraza koji uvijek iznova susrećemo u iskazima) za novine, filmove, povjesne knjige i romane. Iz njihovih izgubljenih života su uzdignuti na mjesto svjedoka, kako bi svjedočili za - ili protiv - nacionalne povijesti. Ali kao svjedok, osoba se jedino može vidjeti i čuti u trenutku kada svjedoči, kada se njegovo individualno svjedočenje pribraja kolektivnom, a njegov identitet, njegovo biće se pretapaju u kolektivni identitet. Nakon svjedočenja on je ponovno nevidljiv ili postaje zatočenikov svoje vlastite izjave, pretvara se u spomenik ideološkoj fiksaciji političkih i intelektualnih elita koja polažu ideološko pravo na vodstvo" (Greverus 1996: 281)

Te nadalje, referirajući se na radove hrvatskih etnologinja:

"Antropologija patnje je bila iznutra: domaća antropologija - antropologija tranzicije je dolazila izvana: iz distanciranosti inozemne antropologije" (ibid. 282)

Međutim, nužno je primjetiti kako navedena "antropologija tranzicije", kako je autorica naziva, nije mogla progovarati bez razumijevanja ratnog stanja i njegovih posrednih i neposrednih posljedica pri čemu su veliku ulogu odigrala upravo saznanja i radovi dobiveni od strane insajderskih etnologa i svih onih koji su svakodnevno radili i stvarali na terenu istovremeno postajući dio same stvarnosti koju su opisivali. Saznanja do kojih su došli možda upravo zbog dijeljenog životnog iskustva kazivača i istraživača (Shariff 2014: 5-6). Uostalom pretpostavljanje autsajderske pozicije kao neupitno distancirane je autorica sama potkopala u izrazito emotivnom uvodnom dijelu istog članka postavljajući pitanje: "Tko je uplakano dijete u ratnim ruševinama malog grada - je li to Željka iz Vukovara ili sam to ja?" (Greverus 1996: 179) Usprkos tome nužno je razmotriti još jedan kritički rakurs koji se nameće pri propitivanju insajderskog pristupa istraživanju nasilja, a to jest odabir i svrha istraživanih tema i kazivanja, koji elaborira prije spomenuta autorica:

"pristupanje izbjeglici i izmještenoj osobi kao "profesionalnoj žrtvi" - njegova trauma, uključujući njegov fiksirani etnički identitet, postaju ovjekovječeni u ime nacije kao žrtve. A čuvari [takvog stanja] su profesionalci u upravljanju etničkim identitetima: novinari, povjesničari, lingvisti, učitelji i - zadnji, ali ne i posljednji - antropolozi" (ibid. 283)

Definiranje insajderskih radova kao oblika političke instrumentalizacije znanstvenog diskursa te karakterizacija kazivača kao "profesionalnih žrtvi" u svrhu stvaranja nacionalnog mita od strane hrvatskih ratnih etnografa ukazuje kako je riječ o: "potpunoj neupućenosti u situiranost hrvatske etnologije u domaći, čak i znanstvenohumanistički, a svakako širi, društveni i politički kontekst" (Senjković 2008: 200). Ovakvi slučajevi samo dodatno ukazuju na nužnost kontekstualizacije istraživanja i pozicije autora s obzirom na problematiku kako od strane samog istraživača, tako i od strane šire znanstvene zajednice. Međutim, pristranost koja se često spočitava insajderskim istraživanjima može se nametnuti i autsajderskim istraživačima kako je to primjetila američka antropologinja June Nash:

"U Boliviji nije bilo moguće odabrati poziciju nepristranog promatrača i nastaviti raditi u zajednici rudara kositra u Oruruu, gdje sam pošla istraživati ideologiju i društvenu promjenu. Rudari koji su govorili quecha i aymara jezike te španjolski, su ušli u modernu industrijsku sferu i u njoj tražili moć. Polarizacija klasne borbe je zadala odabir strane ili bih bila svrstana u jednu od grupa od strane zajednice. U revolucionarnim situacijama neutralnost nije dozvoljena" (Nash 2007: 224).

Ako je jedna od najvažnijih zamjerki insajderskom pristupu istraživanjima rata i nasilja upravo neizbježna pristranost autora tada je vidljivo kako se ona ne može uvijek izbjeći niti u radovima (nominalno objektivnih) autsajdera. Stoga:

„Moramo biti svjesni mnogih granica naše insajderske pozicije i učiniti nas vidljivima u našim etnografijama. Ali bi ovo također trebalo biti istina za sve strane kolege koji pokušavaju objasniti rat u Hrvatskoj i druge trenutne probleme u bivšoj Jugoslaviji. Oni mogu iskoristiti svoju udaljenost, ali ne čine uvijek sebe i svoje mreže na terenu vidljivima, niti žele čuti, čitati niti razumijeti one koji drže drugačije pozicije od njihovih. Katkada, oni čak pretpostavljaju kako se njihova distanca mora uzeti zdravo-za-gotovo, i stvaraju uvjerljive općenite zaključke temeljene na podacima koji su pristrano odabrani ili dobiveni slučajem“ (Povrzanović 1992b: 147).

Ako prihvatimo da "antropologiju prikaz pojedinca ne zanima samo zato što je društvena tvorevina nego i zato što je svaki prikaz pojedinca nužno prikaz istonaravne mu društvene veze" (Auge 2001: 23) možemo reći da sve etnografije nasilja pisana od strane insajdera i autsajdera stvaraju sliku problematike kroz sam tekst. Autorstvo i kontekst koji dobivamo kroz njihove literarne, metodološke i teorijske odabire nam ukazuju na dijelove problematike, a njena prihvaćenost od strane šire javnosti, napose s obzirom na domaću i

stranu publiku nam govore o široj društvenoj situaciji, ne samo o onom o čemu se u tekstu direktno govori već i o onom što ostaje neizgovoreno - poziciji istraživača: "ideološko poimanje zrcali i ideologiju etnologa i onih koje etnolozi proučavaju" (ibid. 35). Ta pretpostavka vrijedi kako za istraživače insajdere, tako i za istraživače autsajdere: "Evans-Pritchardovo gotovo tvrdoglavo brisanje kolonijalnog konteksta u njegovu opisu Nuera [...] predstavlja snažan primjer kako naklonost određenom političkom uređenju može oblikovati etnografova zapažanja i način na koji on/ona objašnjavaju ta zapažanja" (Wax 2010: 155)

Nadalje, smatram kako je za ovu problematiku važno razmotriti termin akulturne defamilijarizacije definiran od strane hrvatske etnologinje Valentine Gulin Zrnić u radu *Domaće, vlastito i osobno: autokulturna defamilijarizacija*:

„[...] klasična metodološka paradigma podrazumijeva odvojenost istraživane zajednice i terenskog rada od istraživačeva doma i akademske zajednice. Kad između tih elemenata izostaje prostorna razdaljina i kad se oni ostvare u istodobnosti, metodološki i epistemološki se problem ne koncentrira toliko u *ulaženju* u teren, koji je u teorijsko metodološkoj literaturi i refleksivnim terenskim osvrtima često obrađivana tema, nego u *iskoračivanju* iz terena“ (Gulin Zrnić 2006: 73).

Nadalje:

„Moje istraživanje u terenu ne počinje istraživanjem. Ja u terenu sudjelujem osobno, životno, na različitim analitičkim razinama [...] Time potvrđujem i legitimiram svoju primarno emsku poziciju u ovome istraživanju, u koju se nadalje ugrađuje intencionalno *metodološka* pozicija (*insajderstvo*). To znači da profesionalnu konstrukciju terena gradim u prostoru i vremenu svojega neprofesionalnoga svakodnevnog života" (ibid. 76).

Primjetivši kako u slučaju da su etnografova vlastita iskustva i dojmovi presnažni te mu priječe mogućnost znanstvenog odmaka, Gulin Zrnić sugerira kako krajnji rezultat istraživanja neće imati znanstvenu podlogu i predlaže redefiniranje uloge i pozicije istraživača. Redefiniranje u smislu stavljanja na vidjelo upravo tih spornih elemenata istraživačeva iskustva koja mogu utjecati na njegov rad: „riječ je o definiranju autoantropologije u kontekstualnom smislu, gdje vlastito postaje *kategorija znanja*“ (ibid. 81) Tada bi spoj znanstvenog i subjektivnog (individualnog) diskursa doveo do jačanja znanstvenosti teksta, a ne postao njegova sporna kategorija: „*Osobno* (ja) i *vlastito* (društvo, kultura) u ovome se istraživanju preklapaju čineći *kontinuirano fluidan istraživački kontekst*“ (ibid. 82). Zaključuje kako bi u svrhu odvajanja istovremenosti bivanja istraživačem i istraživanim antropolozi trebali prakticirati: „*otklon od vlastitog te inkorporiranje osobnog u istraživačko*“ (ibid. 87). Upravo *inkorporacija osobnog u istraživačko*, dakle analiza,

razumijevanje i, naposljetku, prijenos kodova vlastite kulture u znanstveni tekst srž su insajderskog pristupa, ali i njegova najveća prednost i najslabija točka u odnosu na autsajderski. Kodovi vlastite kulture mogu postati najslabija točka u prethodno analiziranim slučajevima gdje osobno postaje propaganda, odnosno u situacijama kada izostaje znanstveni otklon pri transliteraciji građe u znanstveni narativ.

Znanstveni otklon može se postići autorefleksijom vlastitih iskustava na terenu zajedno sa življenim iskustvom tog terena. Inkorporacija tih aspekata u znanstveni tekst postiže se metodama poput literarizacije, gdje je autoetnografija nadograđena momentima autorefleksivnosti korištena kao dodatni izvor etnoloških analiza. Takav tekst u svojoj srži čitateljima omogućuje dublje razumijevanje same problematike, ali i procesa i progresa samog istraživanja.

2.1 Pisanje o vlastitim traumama

Tijekom svakog terenskog istraživanja može doći do fizičke ugroze istraživača (Howell 2007). Međutim, mogućnost da se istraživač nađe u opasnim situacijama tijekom istraživanja nasilja je vrlo velika zbog same problematike koja često zahtjeva terensko istraživanje na područjima sukoba. Ona u sebi nose dodatnu opasnost traumatizacije samog istraživača, ne samo zbog fizičke ugroženosti kojoj mogu biti izloženi tijekom terenskog istraživanja, već i zbog iskustva svjedočenja nasilnih situacija i narativa. Trauma kao posljedica takvih terena stavlja izazov pred istraživača - postavlja se pitanje prenošenja traumatičnog iskustva u znanstveni tekst: "Na koji način možemo pisati o 'razaranju' i 'stvaranju' svijeta u 'stvorenom' svijetu akademske proze? Bez obzira koliko pokušavali bili reprezentativni, teorija i literatura imaju strukturu i red koje sami po sebi nameću, uvijek malo odmaknuti od iskustva, bez tolerancije na kaos. Kao što Jean Baudrillard (1987: 133) sažeto ističe: "Teorija je simulacija" (Nordstrom 2007: 251). Koristeći literarizaciju teksta kao jedini način pretvaranja traumatičnog osobnog iskustva u znanstveni narativ američka antropologinja Carolyn Nordstrom publici iznosi vlastito iskustvo susretanja s terenom za koji nije bilo načina metodološki ni teorijski se adekvatno pripremiti:

"Kada sam došla prvi put bila sam često napadnuta, naizgled, čistim kaosom. Neupućena u 'čitanje između redaka' nisam shvaćala zašto se izvještaji o sigurnosti ne slažu s sigurnosnom stvanošću. Bila sam filozofski zatečena slušajući čovjeka kako simpatizira s osobom koja je bila prisiljena gledati kako mu neprijateljski vojnici siluju ženu, potom ga napadajući kao neprijatelja jer je dopustio takav

razvoj situacije. Nisam imala okosnicu s kojom bih se nosila s kulturno konstruiranom slikom rata (vojnici na bojištu) koja se u stvarnosti pretvorila u četverogodišnjaka koji tiho sjedi ispod drveta znajući s jezivom mudrošću da će najvjerojatnije umrijeti od prostrijelne rane u preponama" (ibid. 246).

Istraživač bačen u kaos ratnog nasilja se nalazi u situaciji u kojoj mora pronaći smisao u sasvim drugačijem poretku stvarnosti od onog sa kojim se navikao nositi. Bio on insajder ili autsajder, trauma s kojom se suočava je jednako potresna i sveprožimajuća te utječe na njegovo poimanje kulturnog i socijalnog fenomena koji proučava. Ovdje je vidljiv gubitak, barem privremeni, udaljenosti i objektivnosti autsajderskog promatrača - on nije lišen emocionalne i mentalne disonance u susretu s nasiljem u drugačijoj kulturnoj, društvenoj i diskurzivnoj sredini. Poimanje terena i problematike mu se tada nepovratno izmjenjuje. Prihvatanjem i tekstualizacijom tog iskustva publici je dan uvid u kontekstualni okvir istraživanja, analize i interpretacije problematike. Time autoričina analiza ne gubi na znanstvenoj vjerodostojnosti, dapače, svoje zaključke osnažuje prikazom vlastite traume - prikazom vlastite pozicije i nemoći otkriva snagu i legitimitet vlastitog terenskog iskustva. Suočena s nasiljem koje ne može u potpunosti pojmiti tada mora, poput svojih kazivača i drugih s kojima dijeli svoje terensko iskustvo, stvoriti novi razumski i znanstveni aparat kojim će osmisliti i urediti realnost s kojom se suočava:

"Rat [...] 'rastvara' svjetove, realne i konceptualne. Izučavanje i pisanje o ratu propitkuje neke od naših trajnih poimanja razuma. Ali ono što je možda najsnažniji aspekt proučavanja rata nije dekonstruktivno nasilje koje ga prati već kreativnost koju ljudi na prvim crtama koriste kako bi rekonstruirali svoje razbijene svjetove" (ibid. 246-247).

Iskustvo prilagodbe postoji kako za istraživača insajdera tako i za istraživača autsajdera. Međutim, insajderskom istraživaču ta situacija je nametnuta i on se s njom mora naučiti nositi kako bi sam preživio i iznova osmislio društvenu realnost koja čini njegovu svakodnevicu. Outsajder se nužno mora prilagoditi situaciji na terenu kako bi uspješno mogao provesti svoje istraživanje, a u slučaju da to ne uspije, on ima odabir udaljiti se, fizički, društveno, kulturno i psihički od terena i odabrati drugačiji pristup ili problematiku svog istraživanja. Insajder je bačen u situaciju koju naknadno pokušava analizirati i interpretirati i ona mu može pružiti inspiraciju i poticaj za istraživanje same problematike, odnosno sama trauma može predstavljati poticaj za istraživanje problematike nasilja. Primjerice, Maja Povrzanović piše: „Moja se pak motivacija kreće između neporecive potrebe za nekom vrstom 'terapije' protiv stresa i grižnje savjesti, etnološkog interesa za kulturne procese i želje za akademskom promocijom“ (Povrzanović 1992a: 75). S druge strane, kod autsajdera ta

iskustva često doprinose preispitivanju metodoloških i teoretskih postavki istraživanja, samog provođenja terenskog rada, odnosa s kazivačima ili se ističu kao dio terena ili prepreka koja se mora savladati tijekom istraživanja (Howell 2007: 234).

ZAKLJUČAK

Istraživanja, analize, interpretacije i samo opisivanje nasilja pred etnologa i antropologa stavljaju težak zadatak - od samih fizičkih i psihičkih opasnosti terenskog istraživanja do problema translacije saznanja u znanstveni tekst. Smatram kako ne postoji jedan ispravan smjer pisanja o nasilju niti način na koji se može potpuno sažeti sve aspekte nasilja, no postoji mnoštvo teorijskih i metodoloških problema etnografskog rada koji izlaze na vidjelo upravo pri proučavanju ovakvih kulturalno, socijalno i politički kompleksnih tema. Kao i pri svakom obliku antropološkog i etnološkog rada u završnom tekstu autor donosi one aspekte tema i problematika koje je probrao s obzirom na sveukupni zbir podataka koji je prikupio tijekom svog istraživanja. Započevši svoje istraživanje ove problematike smatrao sam kako insajderski etnografi, koji sami imaju dugotrajno življeno iskustvo terena, mogu preciznije predočiti kompleksnost nasilja u znanstveni diskurs mnogo bolje od autsajderskih istraživača. Međutim, postoji niz prednosti i mana vezanih uz sam pristup istraživanju, bio on insajderski ili autsajderski. Motivacija za provedbu istraživanja uvelike utječe na znanstvenu analizu i interpretaciju te smatram kako bi trebala biti naglašena u samom testu kako bi publika dobila uvid u širi kontekst istraživanja što može utjecati na čitanje i analizu samog rada. Insajderi možda nisu u mogućnosti zbog svoje intimne ili profesionalne vezanosti uz istraživanu zajednicu ostvariti odmak nužan za znanstvenu analizu problema. S druge strane, autsajderi zbog svoje (pretpostavljene) kulturne i društvene udaljenosti možda nisu uvijek u mogućnosti uvidjeti, raspoznati i interpretirati pojedinosti terenskog iskustva. Nadalje, problem translacije življenog iskustva u znanstveni diskurs, pogotovo toliko psihički i fizički stresnog poput nasilja, prema mojem mišljenju daje prednost onima koji su ga sami na svojoj koži iskusili, a barataju znanjem i stručnom aparaturom kojom ga mogu što neposrednije približiti široj publici no to ne znači da ga mogu imalo bolje analizirati ili interpretirati o drugih. Oba pristupa, insajderski i autsajderski, se trebaju koristiti kao komplementarni izvori znanja i znanstvenih observacija pri istraživanjima nasilja. Smatram kako je pri istraživanju ovakvih kompleksnih problematika potrebna interdisciplinarna, internacionalna suradnja

istraživača sa svih strana sukoba i vanjskih promatrača pri kojima se njihova promatranja koriste kako bi se dobila razumljiva povezana višeglasna i višeslojna slika problematike.

LITERATURA

AUGE, Marc. 2001. *Nemjesta. Uvod u moguću antropologiju supermoderniteta*. Zagreb: Naklada DAGGK.

CLIFFORD, James. 2007. „On Ethnographic Authority“. U *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*, ur. Antonius C.G.M. Robben, Jeffrey A. Sluka. Malden-Oxford-Carlton: Blackwell Publishing, 476-493.

ČALE FELDMAN, Lada, Renata SENJKOVIĆ i Ines PRICA. 1992. „Poetika otpora“. *Narodna umjetnost*, vol. 29/1 1992: 45-104.

ČALE FELDMAN, Lada. 1995. "Intellectual concerns and scholarly priorities': a voice of an ethnographer“. *Narodna umjetnost*, vol. 32/1: 79-90.

ČAPO ŽMEGAČ, Jasna. 2006. „Etnolog i njegove publike. O restituciji etnografskih istraživanja“. U *Etnologija bliskoga, Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić, Goran-Pavel Šantek. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk, 213-235.

GULIN ZRNIĆ, Valentina. 2006. „Domaće, vlastito i osobno: autokulturna defamilijarizacija“. U *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić, Goran Pavel Šantek. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk, 73-91.

DE VITA, Philip R., ur. 1992. *The Naked Anthropologist. Tales from Around the World*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.

GREVERUS, Ina-Maria. 1996. „Rethinking and Rewriting the Experience of a Conference on 'War, Exile, Everyday Life'“. U *War, Exile, Everyday Life. Cultural Perspectives*, ur. Renata Jambrešić Kirin, Maja Povrzanović. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 279-287.

HARRLE-BOND, Barbara E. 1996. „Refugees and the Challenge of Reconstructing Communities through Aid“. U *War, exile, everyday life. Cultural Perspectives*, ur. Renata Jambrešić Kirin, Maja Povrzanović. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 23-31.

HOWELL, Nancy. 2007. „Human Hazards of Fieldwork“. U *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*, ur. Antonius C.G.M. Robben, Jeffrey A. Sluka. Malden-Oxford-Carlton: Blackwell Publishing, 159-177.

JAMBREŠIĆ KIRIN, Renata. 1995. „Svjedočenje i povijesno pamćenje: o pripovijednom posredovanju osobnog iskustva“. *Narodna umjetnost*, vol. 32/2: 165-185.

MARCUS, George E. 1998. *Ethnography through Thick & Thin*. Princeton: Princeton University Press.

MARTIĆ-BIOČINA, Sanja. 1996. „Cross-Cultural Misunderstandings: Examples of Providing Health Services to Refugees from Bosnia-Herzegovina in the Netherlands“. U *War, exile, everyday life. Cultural Perspectives*, ur. Renata Jambrešić Kirin, Maja Povrzanović. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 41-51.

KOVATS-BERNART Christopher J. 2002. „Negotiating Dangerous Fields: Pragmatic Strategies for Fieldwork Amid Violence and Terror“. *American Anthropologist New Series*, vol. 104/1: 208-222.

NARAYAN, Kirin (1993). „How Native is a "Native" Anthropologist?“. *American Anthropologist, New Series*, vol. 95/3: 671-686 <https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/en/00/http/www.jstor.org/stable/679656=3fSearch=3dyes=26resultItemClick=3dtrue=26searchText=3dhow=26searchText=3dnative=26searchUri=3d=252Faction=252FdoBasicSearch=253FQuery=253Dhow=252Bnative=2526amp=253Bacc=253Don=2526amp=253Bwc=253Don=2526amp=253Bfc=253Doff=2526amp=253Bgroup=253Dnone> (pristup 26.1.2016).

NASH, June. 2007. „Ethnology in a Revolutionary Setting“. U *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*, ur. Antonius C.G.M. Robben, Jeffrey A. Sluka. Malden-Oxford-Carlton: Blackwell Publishing, 223-234.

NORDSTROM, Carolyne R. 2007. „War on the Front Lines“. U *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*, ur. Antonius C.G.M. Robben, Jeffrey A. Sluka. Malden-Oxford-Carlton: Blackwell Publishing, 245-259.

PETRONOTI, Marina. 1996. „Greece as a Place for Refugees. An Anthropological Approach to Constraints Pertaining to Religious Practices“. U *War, exile, everyday life. Cultural Perspectives*, ur. Renata Jambrešić Kirin, Maja Povrzanović. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 189-209.

POVRZANOVIĆ, Maja. 1992a. „Etnologija rata – pisanje bez suza?“. *Etnološka tribina*, vol. 15: 61-80.

POVRZANOVIĆ, Maja. 1992b. *Ethnography of a War 1991-92*. <http://www.scholarworks.iu.edu/journals/> (pristup: 7.8.2014.).

POVRZANOVIĆ, Maja. 1995. „Crossing the borders: Croatian war ethnographies“. *Narodna umjetnost*, vol. 32/1: 91-106.

POVRZANOVIĆ-FRYKMAN, Maja. 2003. „The war and after: On war related anthropological research in Croatia and Bosna-Herzegovina“. *Etnološka tribina*, vol. 33/26: 55-74.

PRICA, Ines. 2001. *Mala europska etnologija*. Zagreb: Golden marketing.

PROŠIĆ-DVORNIĆ, Mirjana. 1996. „Reconstruction of identity and the role of national ethnology: detached observation or active participation“. *Narodna umjetnost*, vol. 33/2: 121-137.

RABINOW, Paul. 1992. „Predodžbe su društvene činjenice: modernost i postmodernost u antropologiji“. *Dometi* vol. 25/3-4: 119-135.

RITIG-BELJAK, Nives. 2000. „How to appease one's hunger in exile“. *Narodna umjetnost*, vol. 37/1: 97-113.

ROBBEN, Antonius C.G.M. 2007. „Ethnographic Seduction, Transference, and Resistance in Dialogues about Terror and Violence in Argentina“. U *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*, ur. Antonius C.G.M. Robben, Jeffrey A. Sluka. Malden-Oxford-Carlton: Blackwell Publishing, 159-177.

SENJKOVIĆ, Reana. 2008. *Izgubljeno u prijenosu: pop iskustvo soc kulture*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

SHARIFF, Fauzia. 2014. „Establishing Field Relations Through Shared Ideology: Insider Self-positioning as a Precarious/Productive Foundation in Multisited Studies“. *Field Methods*, vol. 26/1: 3-20.

SLUKA, Jeffrey A. 2007. „Reflections on Managing Danger in Fieldwork: Dangerous Anthropology in Belfast“. U *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*, ur. Antonius C.G.M. Robben, Jeffrey A. Sluka. Malden-Oxford-Carlton: Blackwell Publishing, 259-271.

STUBBS, Paul 1996. „Creative Negotiations. Concepts and Practice of Integration of Refugees, Displaced People and Local Communities in Croatia“. U *War, exile, everyday life. Cultural Perspectives*, ur. Renata Jambrešić Kirin, Maja Povrzanović. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 31-41.

TADEJ, Perla. 1983. Mogućnosti i perspektive promatranja sa sudjelovanjem. *Revija za sociologiju*, vol. 13/1-4: 81-94.

VAN MAANEN, John. 1988. *Tales of the Field. On Writing Ethnography*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

VITEZ, Zorica. 1996. „Slike ratnog vremena: stradalnici i Nada“. *Narodna umjetnost*, vol. 33/2: 285-310.

WAX, Dustin M. 2010. „The Uses of Anthropology in the Insurgent Age“. U *Anthropology and Global Counterinsurgency*, ur. John D. Kelly et. al. Chicago-London: The University of Chicago Press, 153-169.

WHITEFORD, Linda M., Robert T. TROTTER II. 2008. *Ethics for Anthropological Research and Practice*. Long Grove: Waveland Press, Inc.

Promatranje sa sudjelovanjem i insajderska perspektiva istraživanja nasilja. Kritički pregled metodoloških pristupa i srodnih etičkih i epistemoloških problema

Autor obrađuje etičke i epistemološke probleme korištenja metode promatranja sa sudjelovanjem i insajderske perspektive pri istraživanjima nasilja. Kako bi proučio ovu problematiku autor svoju analizu ograničava na ratne etnografije zbog specifičnog raspona tema koje autori istražuju u svojim radovima što pruža širok pogled na problematiku istraživača na terenu. Usporedbom autsajderskog i insajderskog pristupa raščlanjuje teoretske, metodološke i diskurzivne specifičnosti ovih dvaju pozicija. Propituje često pretpostavljenu objektivnost autsajderskih istraživača i pristranost insajderskih te dolazi do zaključka kako je u oba slučaja nužna autorefleksivna i autoetnografska analiza terenskog iskustva kako bi se prikazala kontekstualna pozadina istraživanja. Tekstualizacija vlastitog iskustva pripomaže kontekstualizaciji ovakvih kompleksnih društvenih fenomena koji mogu snažno, prije svega emocionalno utjecati kako na istraživača tako i na objekt istraživanja. Na taj način individualno, specifično i jedinstveno iskustvo terena može biti približeno ne samo znanstvenoj zajednici već i široj javnosti. U konačnici autor dolazi do zaključka kako je pri istraživanju kulturno, društveno i politički kompleksnih fenomena nužan interdisciplinarni i internacionalni pristup istraživanju svih strana sukoba kako bi se dobila višeglasna i višeslojna slika problematike.

Ključne riječi: insajder, autsajder, teorija, metoda, promatranje sa sudjelovanjem, ratna etnografija, trauma, objektivnost, subjektivnost

Participant Observation and Insider Perspective in the Study of Violence. A Critical Review of Methodological Approaches and Related Ethical and Epistemological Problems

The author researches ethical and epistemological problems of using the method of participant observation and insider perspective in the study of violence. In order to study this issue he concentrates his analysis on war ethnographies that, because of the vast array of topics that their authors research, give a broad perspective on the issue of the researcher in the field. Comparing outsider and insider approaches he analyses theoretical, methodological and discursive specifics of these research positions. The author questions the often presumed objectivity of outsider and bias of insider researchers and comes to the conclusion that there is a need for autoreflexive and autoethnographic analysis of terrain experience so as to show the contextual background of the researched subject. Textualization of personal experience helps to contextualize social phenomena such as these that could have a strong, primarily emotional impact both on the researcher and the researchee. In that way the scientific community and the broader public can be better acquainted with the individual, specific and unique terrain experience. The author comes to the conclusion that an interdisciplinary, international approach to research is needed when researching such complex cultural, social and political phenomena in order to get a multisited, multivocal view of the problematic at hand.

Keywords: insider, outsider, theory, method, participant observation, war ethnography, trauma, objectivity, subjectivity